

PANPSYKISMENS ÅTERKOMST

Av Hans Olsson

Panpsykismen är en mycket gammal filosofi, som menar att all materia har medvetande i någon grad och att hela universum är en medveten organism. Det finns flera varianter av denna tradition, men det nyss nämnda kan sägas vara gemensamt för dem alla. Det under 2000-talet ökade intresset för medvetandet och utvecklingen inom neurovetenskap, psykologi och kvantfysik har kommit att ge panpsykismen en renässans. Teosofins källor i både öst och väst hör till stor del in under panpsykismen, vilket vi återkommer till efter en kort historisk återblick och presentation av några aktuella filosofer.

Urgamla rötter

Människor i arkaiska kulturer har alltid betraktat världen omkring sig som på något sätt levande. Denna urpanpsykism har förts vidare via antiken, renässansen och fram till vår tid. Greken Thales ser allt som "fullt av gudar" och Herakleitos menar att allt i naturen har tankeförmåga. Pythagoras lärde att matematik och geometri är verklighetens essens, en tankegång som för övrigt den välkände svenske fysikern Max Tegmark företräder när han uttalar att universum inte bara kan beskrivas med matematik utan att det är matematik. Platon skrev i dialogen Sofisten att "denna värld är sannerligen ett levande väsen med själ och intelligens", varmed han avsåg alla levande väsen. Nyplatonisten Plotinos anser att alla individuella ting i naturen är begåvade med en själ och denna ingår i Världssjälen, som innefattar allt i sig själv, en tanke som kan röja inflytande från indisk filosofi.

Senare panpsykister

Från renässansen finns flera exempel på panpsykister som t ex Giordano Bruno, som ansåg att det inte finns någonting som inte har en själ. Under nyare tiden har vi Baruch Spinoza, som argumenterade för att allt i naturen har både en kropp och en själ. Under 1800-talet nådde panpsykismen sin höjdpunkt. Den tyske filosofen Johann Herder såg kraft eller energi som verklighetens underliggande princip, manifesterad i både mentala och fysiska egenskaper. Arthur Schopenhauers teori är att alla ting äger en vilja, uttryckt i begär och emotioner. Materiella kroppar är viljans objektifieringar liksom gravitation och magnetism.

Under 1900-talet kom panpsykismen alltmer i skymundan. Ett undantag är psykologen C. G. Jung, som skrev att "psyke och materia innehålls i en och samma värld och dessutom är i kontinuerlig kontakt med varandra". Det är troligt att "psyke och materia är två olika aspekter av en och samma sak". Ledande fysiker som Freeman Dyson och filosofen Alfred North Whitehead tänkte sig att till och med materians minsta beståndsdelar är begåvade med en form av medvetande. "Det verkar som att medvetande lika med förmåga att göra val, i viss grad är inneboende i varje elektron", sade Dyson.

Nutida panpsykister

På senare år har panpsykismen aktualiserats på nytt som en tänkbar modell i medvetandeforskningen. Det började med artikeln "What Is It Like to Be a Bat?" (sv. Hur känns det att vara en fladdermus?), som filosofiprofessorn Thomas Nagel skrev år 1974. Han menar att medvetandet är subjektivt till sin karaktär och därför inte kan förstås objektivt. De vetenskapliga metoderna kan därför inte vara det enda objektivitetskriteriet. En annan pionjär är Christian de Quinsey vid John F. Kennedy-universitetet, som menar att materia och medvetande är två aspekter av samma sak. Han antar att materia har en förnimmande karaktär och han anser att medvetandet inte är något ting utan ett vetande och medvetande om tingen.

Den australiske professorn David Chalmers betraktas som den mest tongivande inom medvetandefilosofin. Han formulerade "the hard problem" (sv. det svåra problemet), som består i frågan hur medvetande kan uppstå ur materia eller omvänt hur materia skulle kunna uppstå ur medvetande. Han ser i panpsykismen en möjlig lösning, eftersom den menar att materia har en form av medvetande. Man undgår då dualismen materia-medvetande. Chalmers bok "The Conscious Mind", där han formulerar det hårda problemet, betraktas som det grundläggande filosofiska verket om medvetandet. I sin nyligen utgivna bok "Reality+" gör han en fördjupad analys av begreppet

”verklighet” speciellt med inriktning på datorgenererad virtuell verklighet och hypotesen om en simulerad värld.

Galileos misstag

Philip Goff vid Durham university har också blivit en centralgestalt inom dagens panpsykism bl a genom sin bok ”Galileos misstag. Till försvar av panpsykismen” (finns på svenska). Vilket misstag begick då renässansens störste vetenskapsman? Enligt Goff bestod det i Galileos förklaring år 1623 att matematiken skall vara vetenskapens språk. Goffs argumentering är att fysiken inte innehåller något utöver sina ekvationer och dessa förklarar inte materians egenskaper utan endast relationerna dem emellan. Vi får inte veta något om den fysiska verklighetens natur. Det sägs inget om vad materia **är**, bara vad den **gör**. Men t ex elektronen måste ha en inneboende natur menar Goff och tar vatten som exempel. Kemin beskriver väte och syre utifrån deras beståndsdelar, men säger inget om deras natur. Vi vet därför inte vad väte och syre är och kan då inte heller veta vad vatten är! Goff rekommenderar övergången till en mer omfattande föreställning om vetenskap, där naturvetenskapen ingår som en del och det panpsykiska perspektivet beaktas. Han skrev i en essä år 2017 att ”panpsykismen är tokig (crazy), men den är också den mest sannolika bilden av verkligheten”.

Håkan Snellman

Ett aktuellt svenskt bidrag till panpsykismen ger fysikprofessorn Håkan Snellman i antologin ”Fri vilja och mänskligt ansvar”. Snellman beskriver det panpsykiska scenariot att naturens minsta beståndsdelar tillskrivs egenskaper såsom upplevelse, varseblivning och valfrihet om än i ytterst rudimentär form. Han ger exempel från biosemiotiken om utväxling av signaler mellan insekter och växter och samarbete biologiska organismer emellan, som t ex mellan människokroppen och dess tarmbakterier.

Snellman hänvisar också till Gaia-hypotesen, enligt vilken jorden kan uppfattas som en organism bestående av olika livsformer, som samarbetar för att upprätthålla en homeostas. Han hänvisar också till den antropiska principen, som visar att alla fysiska lagar och måtvärden tycks vara anpassade exakt så att organismer kan leva på jorden. I det sammanhanget återger han ett citat av fysikern Freeman-Dyson: ”Ju mer jag undersöker universum och studerar detaljerna i dess struktur, desto mer evidens finner jag för att universum på något sätt måste ha vetat att vi skulle komma” (!)

Indisk filosofi

Större delen av den indiska filosofin brukar räknas till panpsykismen. Professorn i neurovetenskap Marjorie Woollacott skrev för några år sedan boken ”Infinite Awareness. The Awakening of a Scientific Mind” (sv. Oändligt medvetande. Uppvaknandet av ett vetenskapligt sinne). Hon beskriver där den indiska filosofin, som ser rent medvetande som grunden i allting och som antar olika former, vilket uppfyller kriteriet för panpsykismen. Även de minsta materiella objekten ingår i en hierarki med det lägre uppgående i det högre ända upp till Brahman, världssjälén. Detta högsta medvetande ingår omvänt i det lägre. Genom mystiska traditionella tekniker kan vi uppleva att gudsmedvetandet funnits i oss alltid.

Panpsykismen i teosofin

I Den hemliga läran framlägger H.P. Blavatsky tre grundläggande tankar. Den första säger att allt ingår i ett Absolut Vara, den sanna verkligheten, som innefattar både atomen, människan och gud. Den andra fastslår att det inte finns någon död materia. Även den minsta atom är levande. För det tredje är allt i naturrikena medvetet, ett medvetande av sitt eget slag. Vi har inte ens rätt att förneka tillvaron av medvetande i t ex stenen, säger Blavatsky.

Den amerikanske teosofen och filosofiprofessorn Elton Hall skriver i en artikel att panpsykismen knappast är ny och genom historien har framstående filosofer och vetenskapsmän varit öppna för panpsykismens synsätt, häribland flera pionjärer inom kvantfysiken. ”Även om denna filosofiska tradition varit undanträngd under det sena 1800-talet och större delen av 1900-talet fortsätter den”, säger han, och som vi här sett har panpsykismen nu i början av 2000-talet fått en renässans, som det blir spännande att följa framöver.